MIKIEL ANTON VASSALLI

(*Jorbot mal-Għadd ta' Settembru paġ. 99*)

Għalhekk, ukoll, hu fettex li jagħżel bejn tifsir u ieħor, ħaġa li sa dak iż-żmien kull minn kien jaħdem dizzjunarju ma kienx iqisha. Kull tifsira ta' kelma, meta din ikollha iżjed minn tifsira waħda, immarkaha u taha waħda wara l-oħra skond il-grad tagħha, taħt in-Nri II, III, IV,V, VI, eċċ., wara t-tifsira ewlenija, li ħajja jew mejta, f'fomm il-Maltin, hija dejjem mogħtija skond is-*sens* tagħha *proprju*, u għalhekk jimmarkaha bl-ittri *pp.*, jiġifieri *proprie.* Is-*sens* jew tifsir ta' kelma Vassalli qagħad jiflih u jfittxu f'qiegħ il-lsien, u xi mindaqqiet bil-għajnuna u taqbil ma' ilsna oħra. Ta' xi kliem, u ta' bosta minnhom huwaljagħti n-nisel fl-aħħar tal-kelma u dawna jimmarkahom bil-kliem imqassar ta' *Vid. App. Etym.*

Kif konna fissirna qabel id-dizzjunarju ma tqassamx skond l-ewwel ħsieb ta' Vassalli u kif hu kien wiegħed fil-manifest maħruġ minnu fil-1792. Id-dizzjunarju kien sa jkun imqassam fi tliet bċejjeċ li jidħlu f'żewġ volumi iżgħar mil-Lexicon li ħareġ fl-1796. Biex għaqqad kollox fi ktieb wieħed, Vassalli kellu jimmarka fil-marġni taż-żewġ kolonni tal-paġna l-kelmiet maltin b'ittri korsivi skond l-alfabet sabiex igħinu lill-qarrej isib it-tifsira tal-kelma fl-indiċi latin u taljan. Hekk flok iż-żewġ taqsimiet (*tomi*) latin-malti u taljan-malti, Vassalli kellu l-ħsieb joħroġ żewġ indiċi bil-latin u taljan f'volum ieħor. Qabel, iżda, ma joħroġ dawn iż-żewġ indiċi, Vassalli kellu l-ħsieb iżid Suppliment ta' xi kliem Malti li ma jkunx daħal fid-dizzjunarju malti-latin-taljan, u li flimkien ma' l-Appendiċi Etimoloġika u maż-żewġ indiċi li semmejna jiffurmaw it-tieni volum, iktarx ftit inqas mid-dizjunarju.

Il-fehma ta' Vassalli biex jagħmel dan id-dizzjunarju jfissirha fi-aħħar tal-Prefazzjoni jew Diskors Preliminari.

Ix-xogħol tad-dizzjunarju kollu jgħaqqad iż-żewġ xogħlijiet ta' qabel li fuqhom kollha jitla' l-bini l-kbir tal-kitba Maltija. Fuq il-prinċipji ta' Ortografija u Grammatka sħiħa, flimkien ma' dan id-dizzjunarju, il-lsien Malti kellu jitrabba, jixxerred u jseħħ. Aħna ma nistgħux ngħidu li l-ħsieb ta' Vassalli seħħ f'kollox; bil-maqlub għandna ngħidu illi miet, tista' tgħid, malli twieled. Għal dawra ta' 90 sena fuq ix-xogħol ta' Vassalli, il-prinċipji grammatikali, tista' tgħid, li

ħadd ma mexa fuqhom. Il-fasla ġdida ta' l-alfabet kienet l-ewwelnett il-kaġun li fixklu u qatlu s-sistema u riedu jgħaddu mitt sena u fuqhom biex il-lsien Malti jibda jinkiteb, mhux le fuq l-alfabet ta' Vassalli, (għallanqas fuq dak tal-grammatka tiegħu tal-1827) iżda fuq ir-reguli tal-morfoloġija tiegħu.

Barra minn dak li hu tagħlim ta' grammatka, sabiex il-kitba tal-Malti titmexxa 'l quddiem huwa fl-aħħarnett iwissi li jinkitbu xogħlijiet *originali* u biex isiru traduzzjonijiet magħmulin kelma b'kelma minn fuq il-kitba ta' ilsna oħra. "Il-lsien Malti", igħid hu, "ma jistax jitqabbel max-xeħta ta' ilsna moderni; iktarx li tista' taqalbu f'oħra jew l-iktar taqilbu skond ix-xeħta ta' lsien qadim orjentali. Fuq kollox il-Poeżija tgħin ħafna biex tmexxih il quddiem".

Iżda biex ma jkun ħalla xejn, u jitwettaq il-pjan li kellu f'rasu għar-risq tal-lsien Malti, huwa jwissi illi:

a) jitbiddel is-sistema tat-tagħlim li kien hemm iseħħ fi żmienu u l-istudji jinbdew mit-tagħlim tal-lsien Malti;

b) jinfetħu, għalhekk, ma' Malta u Għawdex Skejjel pubbliċi fejn it-tfal jitgħallmu jaqraw u jiktbu l-lsien Malti u mal-Malti jitgħallmu wkoll l-Aritmetka u d-Dutrina Nisranija u b'hekk il quddiem ikunu jistgħu jitgħallmu l-Latin u t-Taljan, kif ukoll ix-xjenzi bil-għajnuna ta' l-istess ilsien Malti;

ċ) dawn l-iskejjel isiru fil-knejjes żgħar u n-nefqa għal dan it-tagħlim tinġabar minn *Kaxxa Pubblika* li titqiegħed f'kull pajjiż jew minn xi benefizzju tal-Knisja li jiġi jiswa inqas minn erbgħa fil-mija tal-beni tal-Knisja.

L-ittri ta' l-alfabet li taħthom jidħol il-kliem huma mqassmin fuq dawk ta' l-Alfabett imfassal minnu fl-1790. (Ara *Alfabet Malti mfysser byl-Malti u bit-Taljan 1790*). Il-kliem imnissel mit-Taljan-Sqalli eċċ. hu immarkat bis-salib bħala barrani. Bħalma fisser fil-Grammatka, l-ittra tal-ger-żuma *għajn* qassamha fi tnejn, il-*għ* fi kliem bħal *għatas*, *għatar*, u l-*għ* iżjed qawwija bħal fil-kelmiet: *għadab*, *għajb*, *għajjur* u oħrajn; hekk ukoll għażel bejn l-*ħ* fil-kelmiet *ħut*, *ħsieb* u *ħ* iżjed qawwija fil-kelmiet *ħabat*, *ħatab*, *ħatar*.

Id-dizzjunarju bħala l-ewwel wieħed, wara l-manuskritt ta' De Soldanis, huwa midmum mill-aħjar u fih, tista' tgħid, hemm il-kliem kollu safi, barra minn ftit li huma ta' xi għodod tas-snajja' jew tal-biedja. Xi kliem tekniku barrani hu wkoll imħolli barra. Xi kliem barrani bħal *baljol*, *bata*, *batut*, iktarx li jingħadd fost il-kliem safi. Id-dizzjunarju hu nieqes ukoll minn frażijiet. B'dana kollu,ix-xogħol ta' Vassalli

jibqa' dejjem bħala l-aqwa muftieħ għal dak li hu bini u tifsir tal-kelma maltija. Bih inqdew dawk kollha li wara ħarġu dizzjunarji oħra, fosthom Francis Vella, il-Baruni Azzopardi u Falzon, li tista' tgħid, mexa fuq Vassalli kelma b'kelma. Il-Konti Saverju Marchesi ħalla manuskritt li jinsab il-Bibljoteka (Ms. 662) imsemmi: "Principio di Vocabolario Italiano-"Maltese per necessario supplemento al vocabolario maltese "del Ch. Michele Antonio Vassalli Maltese stampato in Roma "nel 1796 incominciato nel Blocco, della Valletta dal 1798 al "1800 del Conte Saverio Marchese per ajuto di chi vuol "dall'Italiano conoscer le parole maltesi da lui non finito." Dan il-manuskritt hu miktub bl-alfabett ta' Vassalli, u l-ġabra ta' kliem li fih hija wisq żgħira. L-aktar li jolqtuk xi kliem ta' bebbux, ħut tjur u ħxejjex, iżda huma ta' fejda ċkejkna. Ħafna mill-kliem li hemm f'dan il-manuskritt jinsab ukoll imdaħħal fid-dizzjunarju ta' Vassalli.

Wara li ħarġet il-Grammatka Maltija (*Grammatica Melitensis*) u d-dizzjunarju (*Lexicon*) f'xi kotba u rivisti ta' barra deħru xi osservazzjonijiet u fehmiet fuq ix-xogħlijiet ta' Vassalli u fosthom nistgħu nsemmu dawk ta' Sonnini u tal-"Magazin Enciclopedique" ta' Pariġi.

Sonnini kien fizzjal tal-Flotta Franċiża u kellu sehem fl-ispedizzjon ta' l-Eġittu. Il-bastiment tiegħu kien telaq minn Tulun fis-26 ta' April, 1797. u minn Palermu fit-22 ta' Mejju. Il-ktieb tiegħu jismu "Voyage" ma kienx ħareġ qabel is-seba' sena tar-Repubblika. Kien ħabib ta' Dolomieux. Il-"Voyage" tiegħu hu fi tliet volumi u fl-ewwel wieħed, paġ: 93, fuq Vassalli jgħid dan il-kliem: "Wieħed għaref minn Malta *Antoine Vassalli* dan l-aħħar feda n-nazzjon tiegħu mill-għajb li ma għandhiex ilsien li tista' ssejjaħlu lsien Malti, u hu wera illi dan l-ilsien jista' jimxi flimkien ma' dak ta' ilsna oħra orjentali l-iktar għonja". Wara li ħareġ il-*Lexicon*, u sewsew fl-istess sena, fil-"Magazin Enciclopedique, 2nd année, Thome 4me. Paris (1796)" fil-paġ 139 u ta' wara deħru dawn il-kelmiet fuq ix-xogħol ta' Vassalli, li jiena qlibt mill-Franċiż: "Issa ħareġ ukoll f'din il-belt (Ruma) xogħol ieħor interessanti; dan hu vokabularju tal-lsien Malti ta' Antonio Vassalli, stampat Ruma, 1796, għand Fulgoni; jinbiegħ Malta minn għand l-awtur bil-prezz ta' żewġ skuti ta' Franza.

Ilhom żmien twil jitkellmu u jqassdu fuq il-lsien puniku jew kartaġiniż, u l-biċċa l-kbira tal-għorrief deħrilhom li għandhom jitkellmu bih fil-Gżira ta' Malta u f'dik ta' Għawdex.

L-awtur tal-vokabularju, li barra milli jaf tajjeb il-lsienu stess, jaf ukoll l-ilsna qodma orjentali, għamel ħiltu biex jiċċara dil-kwistjoni interessanti. Fl-1791 huwa kiteb grammatka maltija bil-latin, li fiha waqqaf is-sisien ta' l-ortografija fuq prinċipji irraġunati. Din il-grammatka tiftaħ bi prefazzjoni li fiha deskrizzjoni storika tal-ġrajjiet li għandhom x'jaqsmu ma' dan l-ilsien.

Ix-xogħol li ħabbarna u li hu iddedikat lin-Nazzjon Maltija jiftaħ ukoll b'diskors fejn hemm imsemmijin l-istess ġrajjiet u irraġunati iżjed fil-wisa'.

Dan ix-xogħol hu mqassam f'diversi artikli. Fit-tielet artiklu huwa juri l-bżonn li fih tinsab in-Nazzjon Maltija li tmexxi l-quddiem it-tagħlim ta' lsienha stess, u jsemmi l-ordnijiet differenti tas-socjetà li jinsabu f'kundizzjon li ma jittraskurawx dan l-ilsien nazzjonali; huwa jfisser it-taħwid li għandu bilfors jinbet minn traskuraġni bħal din. Iżda billi ma jgħodd xejn illi wieħed jifhem dan il-bżonn kemm-il-darba ma jingħatawx il-mezzi biex dan il-lsien jiġi mgħallem u jitmexxa 'l quddiem, huwa juri l-metodu ta' dawn il-mezzi fir-raba' artiklu; huwa jirraġuna fuq il-prinċipji ta' l-ortografija u tal-grammatka u jressaq quddiem in-Nazzjon tiegħu proġett ta' fejda kbira biex wieħed jirriforma l-iskejjel u l-mod kif wieħed igħallem.

Il-vokabularju fih 682 kolonna li fihom kull kelma hija immarkata fil-ġenb b'ittri skond l-ordni ta' l-alfabet sabiex il-qarrej jista' jsibha fl-indiċi latin u taljan, u fl-appendiċi etimoloġiku li ma jdumx ma joħroġ. Il-kliem malti jimxi skond l-ordni ta' l-alfabet malti mogħti diġà mill-awtur fil-grammatka li kien għamel qabel din il-biċċa xogħol. Għat-tifsir differenti ta' kull kelma l-awtur jimxi b'dan il-mod: l-ewwel jagħti s-*sens proprju* li għandha l-kelma, imbagħad is-*sens figurat* u qabel xejn jagħti dejjem l-iktar *sens ordinarju.*

Il-letteratura għandha tibqa' tafhulu lil dan l-awtur talli ħu tgħallem hekk tajjeb il-lsien Malti li s'issa kien minsi għal kollox u li l-lum bil-mezz tal-metodu li wera jista' jimxi ma'l-ilsna kollha li għadhom ħajjin. Vassalli jurina illi lsienu ma hux djalett ċkejken kif intqal fi ktejjeb imsemmi "Malte par un Voyager Français" (1), iżda lsien interessanti qawwi u wieħed mill-iżjed qodma."

Qabel ma ngħaddi 'l quddiem biex nitħaddet fuq xogħlijiet oħra ta' Vassalli jaqbel li nieqaf biex hawnhekk ninżid xi ħaġa oħra li jiena sirt naf biha dan l-aħħar. Fil-waqt li se nagħlaq din il-bijografija, b'riħet it-tħabrik tal-

(1) Tal-Kavalier St Priest.

ħabib tiegħi s-Sur Gużê Gatt, ġiet f'idejja kopja ta' dokument li jinsab fl-Arkivju ta' l-Ordni fir-Reġistru Pubbliku u li jitħaddet fuq Vassalli meta sewsew dan kien diġà stampa u ħareġ il-Grammatka Maltija bil-Latin u kien wasal biex joħroġ ukoll id-Dizzjunarju mill-Istamperija ta' Fulgoni. Dan id-dokument jixħet dawl ieħor fuq il-ħidma ta' Vassalli għat-tagħlim tal-Malti fost il-Maltin u iżid ukoll biċċa oħra mal-ġrajjiet tal-ħajja tiegħu, u li tiswielna biex biha ngħaqqdu xi ċirkustanzi storiċi li għandhom x'jaqsmu ma' l-istudju u ma' l-ewwel xogħlijiet tiegħu u mal-ħajja letterarja tiegħu.

Vassalli, wara li ġie minn Ruma, jidher li sabiex jwettaq il-ħsieb tiegħu, imfisser fl-ewwel Grammatka Maltija u mbagħad fid-Dizzjunarju (Prefazzjoni), u jiftaħ it-trieq għat-tagħlim Malti skond il-fehmiet tiegħu, jiġifieri skond dak li trodd il-għamla ta' l-istess il-lsien Malti, kien bagħat petizzjoni lill-Granmastru De Rohan sabiex jagħtih permess jiftaħ skola pubblika u jgħallem il-Qari u l-Kitba Maltija. Il-permess qalgħu, iżda ma nafux jekk din l-iskola fetaħhiex, u, jekk fetagħha, kemm dam igħallem. Hekk jew hekk aħna nafu kif sewsew sentejn wara huwa sab ruħu mdeffes fit-taħwid tal-pajjiż u kif fl-aħħar kellu jħalli 'l pajjżu, u għalhekk din l-iskola ma setgħetx damet għal żmien twil.

Il-petizzjoni (1) kienet tgħid hekk : —

"*Altezza Serenissima,*

Mikiel'Anton Vassalli il-Wisq Umli Qaddej u Vassall ta' l-Altezza Tiegħek bil-qima kollha li tixraqlek ifissirlek, illi wara li għamel f'dan il-wisq hieni pajjiż, u wara f'Ruma, l-Istudji tal-Filosofija, tat-Teoloġija, tal Ġurisprudenza, ta' l-Istorja u tal-Letteratura u ta' l-Ilsna Orjentali, ra l-bżonn kbir li Malta għandha li tmexxi l-istudju ta' Lsienha; u għalhekk għamel, u stampa Grammatka Maltija u wara mbagħad Vokabularju Malti-Latin-Taljan illi issa dal-waqt joħroġ mill-Istamperija ta' Fulgoni f'Ruma. Issa, billi dan li qiegħed hawnhekk jitlob raġa' lejn Pajjiżu, jixtieq jiftaħ skola pubblika normali għat-tagħlim tal-Qari u tal-Kitba ta' l-istess il-Lsien Malti, sabiex b'metodu ġdid u mqassam sewwa, kif isir min-Nazzjonijiet kollha mħarrġin, wieħed ikun jista' mil-lum il-quddiem bil-mezz ta' Lsien Malti stess jitgħallem kull waħda oħra mingħajr xkiel, u b'hekk għal min jistudja jkun hemm trieq ħafifa u watja, u b'hekk ukoll titqassar il-karriera twila u mwiegħra ta' metodu differenti.

(1) Archivio dell'Ordine. Tom. XVI. 1792 al 1795. Vol. 1197 paġ. 129.

U għal din il-grazzja.

It-tweġiba għal din il-petizzjoni kienet din :—

It-talba mogħtija taħt is-solti kondizzjonijiet.

Mogħti fil-Palazz, il-11 ta' April, 1795.

R. C. Xerri, Uditur.

Minn din il-petizzjoni naraw illi Vassalli, bħalma konna ħsibna qabel, kien studja hawnhekk, imbagħad f'Ruma, għal qassis, u mal-materji l-oħra tħarreġ ukoll fit-tagħlim ta' l-ilsna orjentali.

Wara dan id-Dizzjunarju, kif rajna, Vassalli dam żmien twil ma raġa' mess il-pinna u kiteb fuq il-lsien Malti mħabba t-taħwid li fih kien sab ruħu fi żmien l-aħħar sentejn ta' l-Ordni f'Malta u t-turufnament li bata. Kien fl-1827 meta rnexxielu, b'riħet it-tħabrik ta' Hookham Frere, jistampa l-Grammatka Maltija bit-Taljan.

Fuq din il-Grammatka, flimkien ma' l-oħra ta' qabel (1791), tkellimna u fissirna l-fehmiet ta' wieħed mill-aqwa għorrief ta' żmienu; u nistgħu ngħidu wkoll illi l-awturi kollha li kitbu fuq is-Semitoloġia Komparativa semmew l-isem ta' Vassalli għax-xogħol tad-Dizzjunarju u ż-żewġ Grammatki tiegħu. Barra l-Gesenius, semmewh ukoll Miège fil-*Histoire* etc. vol: 1. paġ: 175 fejn igħarraf illi kien Frere li ken ħallas l-edizzjoni Taljana tal-Grammatka Maltija ta' Vassalli. Semmieh ukoll ir-Rev. C. F. Schlienz fil-"Views on the Improvement of the Maltese Language etc." (1838) paġ. 38 u, wara mbagħad Hans Stumme, "Maltesische Studien" 1904, paġ : 70, li jgħid : "Fost il-kotba li huma l-iktar tajbin biex wieħed jitgħallem u jkun jaf il-Malti, aħna nistgħu ngħoddu wkoll il-Grammatka tal-Lsien Malti ta' Michelangelo (sic) Vassalli, it-tieni edizzjoni (1827), ktieb li bla dubju ta' xejn jistħoqq li jarġa' jiġi stampat jew li wieħed jarġa' jagħmlu mill-ġdid."

A. C.

(Jissokta)